

Вплив характеру взаємовідносин у сім'ї на психологічні особливості прояву агресивності у підлітків

Проблема агресивної поведінки залишається актуальною протягом всього існування людства у зв'язку з її розповсюдженням і дестабілізуючим впливом не тільки на дорослих, але й на підростаюче покоління.

Дослідженню феномену агресивної поведінки, її сутності, причин виникнення, та типології, присвячені численні дослідження та праці зарубіжних та вітчизняних науковців, а саме: А. Бандури, Л. Берковіц, Г. Бреслава, Р. Берона, П. Ковальова, Д. Коннора, К. Лебединської, Н. Левітів, Ю. Можгінського, А. Налчаджяна, А. Патерсона, М. Райської, А. Реана, Д. Річардсона, Л. Семенюк, І. Фурманова, О. Шляхтіна та ін.

Е. Ольшанська, В. Троско, В. Гарбузов, А. Захаров, В. Петруньок, Л. Таран та ін. пропонують пов'язати виникнення агресивної поведінки у підлітків з проблемами, які виникають у процесі їхньої психосоціальної

адаптації: «Саме в цей період визначаються ті способи психосоціальної адаптації, які стають характерними для індивіда протягом усього подальшого життя. Відсутність адекватних способів реагування в різних ситуаціях може привести до закріплення неконструктивних форм, що несприятливо відбиваються на психоемоційному благополуччя підлітка, форм поведінки і навіть викликати негативні зміни на особистісному рівні». [2, с.18]

Вплив сім'ї на формування агресивної поведінки у підлітків вивчали у своїх працях Н. Алікіна, О. Бовть, А. Реан, Л. Семенюк. За дослідженнями вищевказаних вчених, агресивність формується переважно в процесі ранньої соціалізації в дитячому та підлітковому віці. Агресія у підлітків стає результатом викривленого процесу соціалізації, жорстокого ставлення до них. У такому випадку можна спостерігати демонстративну поведінку підлітків по відношенню до дорослих, збільшення міжгрупових і міжособистісних конфліктів і фактів агресивної поведінки.

Необхідно зазначити, що підлітковий вік - один з найбільш складних періодів розвитку людини, особливості перебігу якого багато в чому визначають подальше життя індивідуума.

Варто проаналізувати такий важливий чинник впливу на підліткову агресивність як сім'я. Вона практично завжди є не тільки основним фактором соціалізації, але й головним джерелом прикладів агресивної поведінки для більшості підлітків. Діти навчаються агресивної поведінки, як через безпосередні, так опосередковані агресивні дії вдома.

За словами Г. Хоменко, на становлення агресивної поведінки впливають ступінь згуртованості у сім'ї, близькість між батьками і дитиною, характер відносин між братами та сестрами, а також стиль сімейного керівництва. Діти, у яких в родині розлад, чиї батьки відчужені, порівняно більш схильні до агресивної поведінки. У родинях агресивних дітей зруйновані емоційні прихильності між батьками і дітьми, особливо між батьками і синами. Матері агресивних дітей не вимогливі до своїх дітей, частина байдужа до їхньої соціальної успішності. Діти не мають чітких обов'язків вдома.

Суперечливість вимог до дитини з боку батьків, їх власні часті негативні емоційні стани ведуть до формування опозиційного ставлення до зовнішнього оточення; використання покарання дітей як способу відреагування й розрядки дорослим негативних емоцій (гніву, роздратування, злості), постійне використання наказів, погроз, обвинувачень, а також постійне використання "Ти" – повідомлень ("Ти неправильно зробив...", "Як ти смієш так зі мною розмовляти?") – спрямовують дитину на боротьбу й негативний стиль поведінки.

З погляду Л. Гокіної, це провокує дітей не тільки на агресивну поведінку, але й сприяє формуванню негативних емоційних станів – невпевненості у собі, нестабільності.

Підвищена чутливість і дратівливість, неспокійний і збудливий стан, а також фізичне і душевне нездужання, що виражається в дратівливості і вередуванні підлітків переноситься на навколишній світ і спричиняють виникнення агресивності.

Відповідно до поставленої проблеми, а саме «Вплив характеру взаємовідносин у сім'ї на психологічні особливості прояву агресивності у підлітків», було проведене експериментальне дослідження. Дослідження проводилося на базі Криворізької загальноосвітньої школи I–III ступенів №1 м. Кривого Рогу серед учнів 9 класу. Експериментальна група складалася з 23 підлітків.

Для дослідження агресивної поведінки підлітків були використані наступні методики: психологічний тест «Який у тебе стиль сім'ї» та «Тест агресивності» (за Л. Г. Почебут). «Тест агресивності» допомагає визначати загальний рівень агресивності та 5 напрямків її прояву: ВА (вербальна агресія) – вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск, сварка), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокляття, лайка); ФА (фізична агресія) – використання фізичної сили проти іншої особи; ПА (предметна агресія) – прояв негативних почуттів на оточуючих предметах; ЕА (емоційна агресія) – виникнення емоційного відчуження при спілкуванні з іншими, яке супроводжується недобррозичливістю, ворожістю; СА (самоагресія) – агресія спрямована на самого себе.

Результати дослідження стилів виховання у родинах представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Діагностика впливу характеру взаємодії у сім'ї на психологічні особливості прояву агресивності у підлітків

Середній оказник	Стиль сім'ї																	
	Авторитарний						Демократичний						Ліберальний					
	4,3%						56,6%						39,1%					
Вид агресії																		
ВА	ФА	ПА	ЕА	СА	ЗА	ВА	ФА	ПА	ЕА	СА	ЗА	ВА	ФА	ПА	ЕА	СА	ЗА	
3	4	4	4	5	20	4,5	3,4	3,4	3,2	4	18,5	3,2	3,4	2,9	2,2	3,7	15,2	

Примітка: **0-2 бали** – низький рівень агресивності; **3-4 бали** – середній рівень агресивності; **5 балів і більше** – високий рівень.

Таким чином, у **56,6%** дітей переважає демократичний стиль сім'ї. В таких сім'ях ми спостерігаємо тверде, послідовне і водночас гнучке виховання. Батьки, у більшості випадків, пояснюють мотиви своїх вимог,

заохочують їх обговорення з підлітком; влада використовується лише в міру необхідності.

У підлітків із демократичних сімей ми спостерігаємо середній рівень із тенденцією до високого (4,5 б.) вербальної агресії. Підлітки із підвищеною вербальною агресією можуть відмовлятися слухати свого партнера, заперечувати його переживання, відмовлятися ділитися своїми думками та переживаннями. Також варто звернути увагу і на рівень самоагресії – 4б.

У **39,1%** дітей відносини з батьками ґрунтуються на ліберальних засадах. Такий підхід може призвести до негативних наслідків, а саме: невизначеності суб'єктивних орієнтирів, зниження самооцінки особистості, виникнення почуття безпомічності, неспроможності знайти свій шлях у житті. У дітей з таких сімей спостерігаються найнижчі показники по всім видам агресії. З однієї сторони це може бути позитивним показником, а з іншої – може ілюструвати вибір пасивної позиції невтручання у життєвих ситуаціях та нездатність підлітка захистити себе у скрутному становищі

У **4,3%** підлітків діагностується авторитарний стиль відносин з батьками, при якому батьки недооцінюють власну дитину і віддають перевагу контролю. З одного боку, це може забезпечувати певний психологічний комфорт підлітка, а з іншого, боку унеможлиблює розвиток його самостійності. Результатом такого спілкування може стати протистояння дорослим та рішення не підкорятись їхнім вимогам. У дітей із авторитарних сімей визначаються найвищі показники по агресивності (ФА, ПА, ЕА - 4б., СА – 5б.). Підліткам із високими показниками агресивності характерна емоційна грубість, озлобленість як проти ровесників, так і проти оточуючих людей. Вони можуть бути егоцентричними, озлобленими, запальними. Егоїзм, байдужість, відсутність авторитетів є типовими особливостями цих дітей.

Також потрібно звернути увагу і на той факт, що загальним для всіх підлітків є підвищений рівень самоагресії (авторитарний стиль – 5 б., демократичний – 4 б., ліберальний – 3,7 б.) Така агресія, що не спрямовується на оточуючий світ, а залишається всередині дитини, може призвести до негативних наслідків, так як часто залишається непомітною для оточуючих. Саме така агресія може завдавати підлітку найбільшого болю та страждань.

Таким чином, враховуючи результати проведених діагностик, ми можемо зробити висновок про те, що поняття «агресивність» та «стиль сім'ї» знаходяться у певній залежності. Так, авторитарні сім'ї провокують самий високий рівень агресивності у підлітків, демократичний – підвищений. Вплив ліберального стилю взаємовідносин можна вважати досить суперечливим – низькі і середні показники по більшості видів агресії ставлять перед нами питання наступного дослідження: вплив рівня агресивності підлітків на статус в колективі однолітків та вміння налагоджувати стосунки з оточуючими.

Варто зауважити, що агресивність підлітків піддається впливу зі сторони дорослих. У роботі із підлітками потрібно звернути особливу увагу на те, що заборона й підвищення голосу не є ефективними способами подолання агресивності. Основними напрямками уваги дорослих повинні стати наступні:

- Неможливість застосування фізичного покарання.
- Необхідність показу особистого прикладу поведінки.
- Пояснення підлітку наслідків агресивної поведінки.
- Надання підлітку можливості виплеснути свою агресію, спрямувати її на інші об'єкти.
- Врахування у вихованні та навчанні підлітків їхніх особистісних властивостей.
- Вияв до підлітка почуття любові та ласки, уваги.
- Допомога підлітку у самовираженні та самоствердженні.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, можна сказати, що проблема агресії підлітків у сучасних умовах ломки усталених цінностей і традицій та формування нових, є надзвичайно актуальною як з точки зору науки, так і з позиції практики. Для того, щоб намітити шляхи боротьби із агресивністю, недостатньо з'ясувати механізми та причини виникнення агресивності серед сучасних підлітків. Необхідною умовою впливу на агресивну поведінку постає розробка методів профілактики і корекції агресивної поведінки, важливою і не останньою ланкою в якій виступає сім'я.

Література

1. Андреев Ю. С. Агресивна поведінка підлітків: сутність, причини та види. // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – №20. – С. 34–42.
2. Баранова Н. Психокорекція агресивності та конфліктності у підлітків. // Психолог. – 2005. – №36. – С.17 – 24.
3. Гокіна Л. Агресивна поведінка дітей – це крик про допомогу // Психолог.-2007. – №13-15. – С.84–87.
4. Жмайло І. Взаємини підлітків. Психологічні особливості. / Жмайло І. // Психолог. – 2012. – №9. – С. 18–20.
5. Зінченко Л. М. Проблема профілактики та корекції проявів агресії у підлітків. / Л. М. Зінченко // Наукові записки. – К., 2005. – Вип. 26, т. 2. – С. 145–149.
6. Левченко А. Психологічні особливості підліткового віку. // Психолог. – 2003. – №42. – С. 9 –16.
7. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція: міський семінар для психологів. / Г. Хоменко // Психолог. – 2009. – № 35. – С. 17 – 23.